

ZBIGNIEW BUKOWSKI

SPRAWOZDANIE Z BADAŃ OSIEDLA OBRONNEGO KULTURY ŁUŻYCKIEJ W MIEJSCOWOŚCI SOBIEJUCHY, POW. ŻNIN, W 1957 R.

Osiedle obronne kultury łużyckiej w Sobiejuchach odkryte zostało w lipcu 1955 r. przez uczestników ekspedycji wykopaliskowej w Biskupinie pod kierownictwem prof. dr Z. Rajewskiego¹. W literaturze archeologicznej stanowisko to było już znane². Nie został jednak określony jego charakter, na powierzchni pola bowiem nie zachowały się żadne ślady, mogące wskazywać na obecność umocnień obronnych (wały). Na możliwość istnienia tam osiedla obronnego zwrócił uwagę Z. Rajewski już w 1955 r.

Stanowisko, na którym znajduje się omawiane osiedle, obejmuje rozległą kępę o powierzchni 5,5 ha. Jest ona otoczona od północy przez Jez. Sobiejuskie, od południa przez Jez. Dobrylewskie, od wschodu i zachodu przez dwie przepływające tam strugi, łączące wspomniane jeziora. Jedną z nich jest rzeczka Gąsawka (ryc. 1). Na powierzchni kępy ujawniono znaczną ilość odpadków osadniczych w postaci ułamków ceramiki i polepy oraz fragmentów kości i rogów. W części południowej znajdował się ukośny przekop, wykonany w czasie budowy torów kolejki wąskotorowej w końcu XIX w. Odsonił on na znacznej długości (około 100 m) profil z widocznymi warstwami kulturowymi i bogatym inwentarzem ruchomym. Należy podkreślić, że przed zajęciem wspomnianej kępy przez osadnictwo łużyckie (wcześniejszego jak dotąd nie ujawniono) stanowiła ona naturalną wyspę piaszczystą.

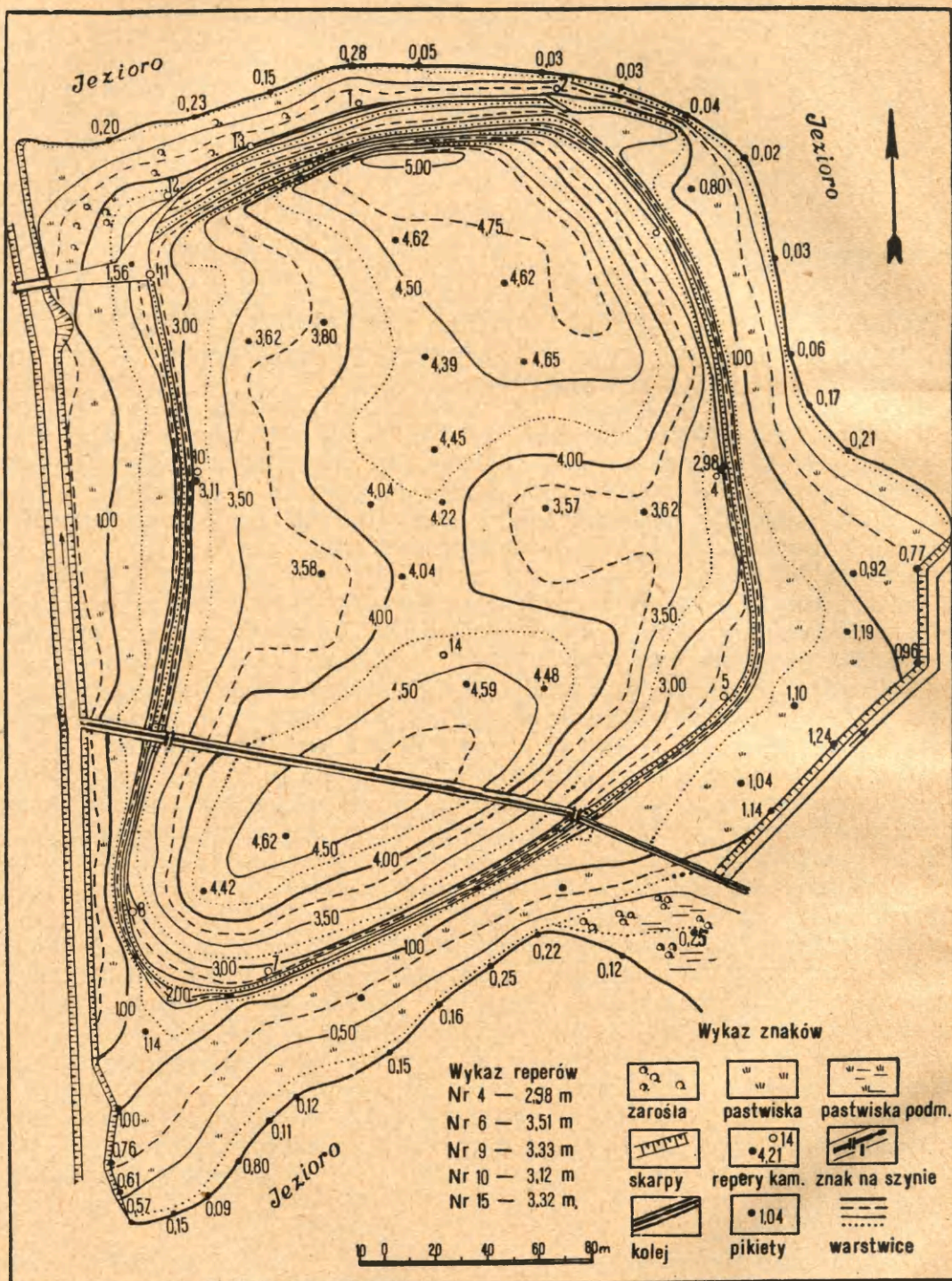
Prace wykopaliskowe w Sobiejuchach w 1957 r. stanowiły kontynuację badań profilu z lat 1955—1956. Wówczas też został określony charakter osiedla dzięki odkryciu wałów i falochronów. Objęły one teren osiedla obronnego i trwały w okresie od 26 VI do 13 VII. Celem ich było ukończenie badań zachodniej części profilu oraz wyjaśnienie sytuacji na tym odcinku. Prace prowadzone były pod kierunkiem prof. dr Z. Rajewskiego przez niżej podpisanego z udziałem 6 pracowników fizycznych. Ponadto w badaniach wzięła udział ekipa płetwonurków z warszawskiej Sekcji Płetwonurków przy PTTK, która przeprowadziła poszukiwania części południowej Jez. Sobiejuskiego przy północnym krańcu osiedla.

Wyniki badań:

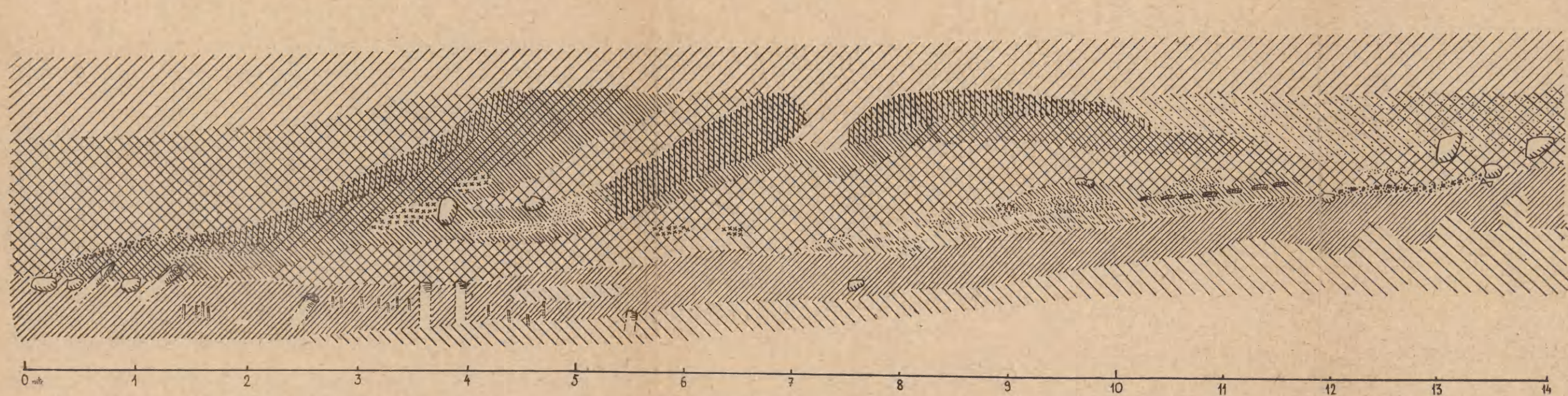
Badania objęły odcinek 0—20 m, znajdujący się w zachodniej części profilu (ryc. 2), i prowadzone były rowem szerokości 1,5—2,0 m do głębokości 2,5 m od

¹ Z. Rajewski, *Nieznane osiedle obronne kultury łużyckiej w miejscowości Sobiejuchy, pow. Żnin*, „Wiad. Archeol.”, t. 24: 1957, s. 250—252.

² Not. w „Z otchłani wieków”, R. 19: 1950, s. 189; A. Witkowska, *Wykaz nabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w roku 1950*, „Fontes Praehistorici”, t. 2: 1951, s. 296.

Ryc. 1. Sobiejuchy, pow. Żnin, stan 1. Plan osiedla obronnego kultury łużyckiej

Ryc. 2. Sobiejuchy, pow. Żnin, stan. 1. Odcinek m 0—14. Profil zachodniej części osiedla z widocznymi dwiema fazami wałów i falochronów. Skala 1:40. Rys. A. Tłumakowska

Objaśnienia:

- piasek żółty
- ziemia brunatnoczarna
- ziemia brunatna (próchnica orna)
- glina pomarańczowa
- ziemia brunatna z gliną
- ziemia brunatna z piaskiem żółtym
- ziemia brunatna ze spalenizną
- węgielki drzewne
- popiół
- polepa
- słupy falochronu
- kamień
- resztki konstrukcji wałów
- czaszka ludzka
- faszyna (pionowe kołeczki)

powierzchni pola. Na odcinku m 5,0—11,5 na głębokości od 50 do 180 cm występowały warstwy wału I (starszego). Pod nimi leżała warstwa brunatnoszara przemieszanego piasku z iłem i resztkami torfu, zawierająca bardzo nieliczne ułamki ceramiki. Rozsypisko wału składało się z warstw próchnicy ornej, żółtego piasku i gliny, nie zawierających ceramiki. Na odcinku m 9,5 do 12,0 na głębokości od 110 do 160 cm leżały trzy warstwy resztek konstrukcji drewnianych. Ich układ wskazuje, że mamy tu do czynienia z konstrukcją drewniano-ziemną, która uległa zawaleniu w kierunku wnętrza osiedla. Stąd w profilu widoczne są resztki drewna, leżące schodkowo. Część z nich uległa zeskaleniu i sprasowaniu, reszta zaś zbutwieniu. Nad nimi leżała warstewka węgielków drzewnych i popiołu, będących prawdopodobnie spalonymi konstrukcjami wału. Nad rozsypiskiem wału I znajdowała się warstwa grubości 50 cm, o bardzo dużej zawartości ceramiki i kości zwierzęcych.

Na odcinku m 2,5—5,5, na głębokości poniżej 210 cm odkryto w warstwie iłu i piasku resztki konstrukcji falochronu i umocnień podstawy wału I. Od zewnątrz na odcinku m 2,5 biegł rząd pionowych słupów, średnicy 10—20 cm, pochylonych na zewnątrz, dwa następne rzędy równoległe do siebie i wbite pionowo ujawniono na odcinku 3,6 i 4. Między tymi ostatnimi były ułożone w 4—5 warstwach paliki, stanowiące bliżej nie określoną konstrukcję. Nad nimi, na głębokości 140 cm, leżała warstwa kamieni. Cała płaszczyzna od pierwszego rzędu pali do m 5 na głębokości 220—260 cm była pokryta resztkami gałęzi i pionowo wbitymi palikami, spełniającymi rolę faszyny i stanowiącymi podstawę umocnienia dolnej części wału na grząskim ilastym podłożu naturalnym. Pojedyncze słupy o średn. 10—15 cm odkryto na odcinku m 5,5—7,5. Między omawianymi konstrukcjami falochronu nie natrafiono na ceramikę.

Przed pierwszym rzędem konstrukcji na głębokości około 190 cm leżała warstwa popiołu, przemieszanego z ceramiką stanowiąca rozwaliny omawianego wału.

Na głębokości 250—260 cm uchwycono calec, którym jest warstwa iłu jeziernego, pod nią leży warstwa żółtego piasku, z którego jest zbudowana cała wyspa. Na głębokości 250 cm wystąpiła woda; odpowiada to poziomowi wód jeziora w tym roku. Potwierdzono więc fakt, że starszy wał (I) był wzniesiony na ówczesnej plaży, z której brano ił jezierny. Tym tłumaczyć należy jego obecność między konstrukcjami na mniejszych głębokościach. Omawiana konstrukcja falochronu odpowiada pierwszej (starszej) fazie umocnień obronnych.

Na odcinku m 0—6,5 układ warstw był następujący. Do głębokości 170—180 cm leżą ukośne warstwy, opadające w kierunku zachodnim ku rzeczce. Są one rozwaliskami drugiej (II), młodszej fazy wałów, które uległy znielowaniu. Na odcinku m 0—2,0 na głębokości 170—190 cm stwierdzono obecność warstwy spalenizny (popiół i węgielki drzewne), w której znajdowały się liczne fragmenty ceramiki. Pod nią na głębokości 185—200 cm odkryto resztki konstrukcji drewnianych falochronu, które składały się z ukośnie wbitych słupów 10—15 cm. Ponieważ leżały one w suchych warstwach ziemi, uległy naturalnemu zeskaleniu. Pod nimi na głębokości 200—250 cm znajdowały się resztki faszyny, stanowiącej umocnienie podstawy falochronu. Na zewnątrz odkryto liczne kamienie, które również ochraniały podstawę.

Omawiana konstrukcja znajdowała się w warstwie iłu przemieszanego z piaskiem i zawierała węgielki drzewne, popiół oraz liczne fragmenty ceramiki i połupanych kości. Związane są one z osadnictwem odpowiadającym wałowi II.

Wydaje się, że omawiana konstrukcja falochronu odpowiada umocnieniom wału II, młodsze. Na zewnątrz ich nie udało się znaleźć jakichkolwiek innych

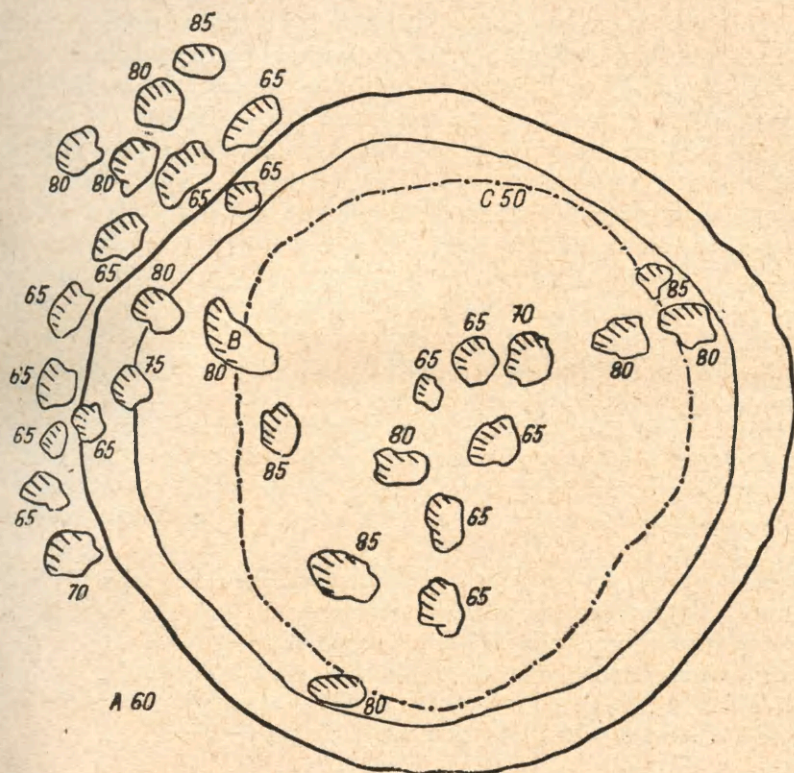

Ryc. 3. Sobiejuchy, pow. Żnin, stan. 1. Odcinek m 125—127. Piec nr II widziany z góry. Na pierwszym planie klepisko, w przekroju widoczne uwarstwienie. Fot. T. Biniewski

konstrukcji. Ponadto stwierdzono, że konstrukcje obronne fazy II zostały wzniesione poza wałami fazy I, stąd osada na tym odcinku rozszerzyła się około 2,5 do 3 m.

Na odcinku m 11,5—20 natrafiono na dwie warstwy: górna, złożona z próchnicy ornej, przemieszanej, zawierała dużą ilość ceramiki i kości; dolna, leżąca od głębokości 40 cm, różniła się od poprzedniej dużą zawartością popiołu i węgla drzewnych. Ujawniono w niej warstwy przepalonego drewna i przepalonej gliny. Natomiast w tej części wykopu nie natrafiono na obecność jam stanowiących piwnice poszczególnych domów. Pod omawianymi warstwami leżały dwie następne, zawierające bardzo nieliczne ułamki ceramiki, a różniące się od siebie tylko zabarwieniem. Calec na głębokości 105—115 cm stanowił jasnożółty piasek. Gwałtowny spad calca w kierunku zachodnim obserwujemy od m 14.

Na odcinku m 13,5, na głębokości 110 cm natrafiono na warstwę kamieni, pod którą leżała gruba warstwa popiołu przemieszanego z węgielkami, kośćmi zwierzęcymi oraz licznymi uławkami ceramiki. Pod nią na odcinku 12—14 m na głębokości 130—150 cm leżała druga warstwa popiołu, zawierająca dużo ceramiki

Objasnienia

—	zasięg pieca (zewnątrzna ściana podstawy kopuły)	B	fragment żarn
—	zasięg klepiska (wewnętrzne granice podstawy kopuły)	C	małe naczynko
- - -	zasięg I-szej wykładki ceramicznej pod klepiskiem	☉	kamienie
A	miejsce znalezienia miniaturowego młoteczka glinianego	60	głębokość od powierzchni pola

Ryc. 4. Sobiejuchy, pow. Żnin, stan. 1. Plan pieca nr II na głębokości 60 cm. Widoczne kamienie znajdują się pod piecem i stanowią jego podstawę. Skala 1:20. Rys. Z. Bukowski

i kości zwierzęcych oraz kilka kości ludzkich, m. in. na głębokości 140 cm leżała spłaszczona czaszka ludzka. Omawiane dwie warstwy odpowiadają osadnictwu starszemu i znajdują się u wewnętrznej podstawy wału.

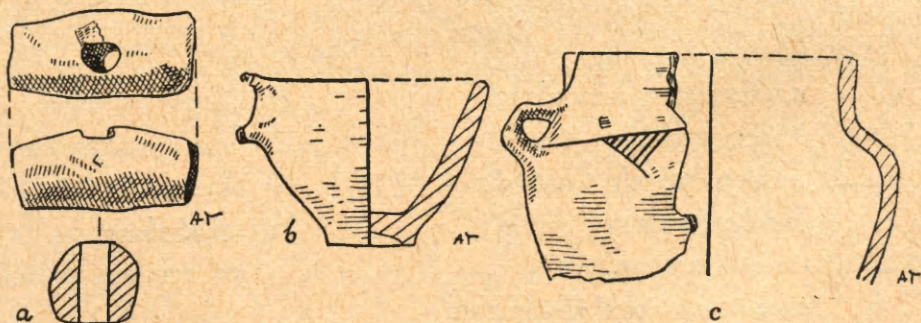
Na omawianym odcinku m 0—20 nie ujawniono żadnych różnic między ceramiką z głębszych i płytszych warstw, odpowiadających I i II wałowi, jak również brak jakichkolwiek śladów wcześniejszego lub późniejszego osadnictwa.

Ponadto ukończono eksplorację pieca, którego część zbadano w r. 1956³, a który znajdował się na m 125—126,5. Został on odkryty na głębokości 65 cm. Obok niego leżała warstwa przepalanej polepy, będąca prawdopodobnie resztkami kopuły. Średnica zbadanej części pieca wynosi 195—200 cm, z tym że szerokość podstawy kopuły wynosiła 20—25 cm. Powierzchnia pieca składała się z płaskiego, spękanego klepiska glinianego, grubości 5—6 cm, pod którym leżała warstwa ceramiki. Ułamki były ułożone obok siebie, prawdopodobnie na warstwie torfu, przeważnie stroną zewnętrzną do góry. Pochodzą one najczęściej z naczyń chropowatych na powierzchni, kształtu jajowatego. Pod pierwszą wykładką odkryto drugą na głębokości 10—20 cm od poprzedniej. Wykładka ta była rozrzucona niestarannie na warstwie gliny i piasku. Tym razem fragmenty pochodziły z naczyń gładzonych, czernionych. Pod nią znajdowała się trzecia warstwa ceramiki, leżąca również bezładnie, a znajdująca się w popiele i węgielkach drzewnych.

Koło pieca leżała gruba warstwa próchnicy przemieszanej z węgielkami i popiołem, zawierająca dużą ilość ceramiki i kości zwierzęcych.

Tuż obok pieca nr I od strony zachodniej znajdował się podobny piec nr II, młodszy od poprzedniego, położony nieco płycej, bo na głębokości 60 cm, a część jego znajdowała się nad resztkami pieca nr I. Dokoła niego leżała opisana już, przemieszana warstwa.

Średnica pieca wynosi 180 cm (ryc. 3, 4), szerokość podstawy kopuły 15—20 cm, grubość klepiska identycznego do klepiska pieca nr I, 6—8 cm. Pod klepiskiem znajdowała się pierwsza warstwa wykładki ceramicznej. Ułamki leżały na warstwie piasku przeważnie stroną zewnętrzną do góry. Pod tą wykładką, w warstwie złożonej z popiołu i węgielków drzewnych, o dużej zawartości ceramiki i kości, leżała druga wykładka. Ułamki były rozrzucone nieregularnie.

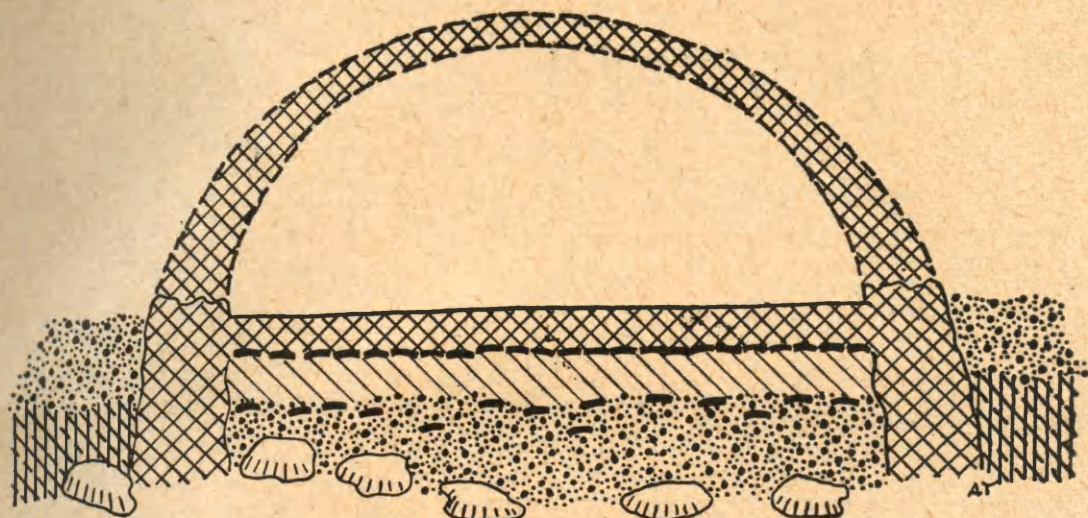
Ryc. 5. Sobiejuchy, pow. Żnin, stan. 1. Zabytki znalezione nad i obok pieca nr II

a — miniaturowy młoteczek gliniany; b — małe naczynko czerpakowate; c — fragment małego naczynia czernionego, $\frac{1}{2}$ w. n. Rys. A. Tiumakowska

Pod piecem natrafiono na warstwę kamieni, która w przekroju posiadała kształt nieckowaty. Stanowiła ona niewątpliwie pierwotnie ognisko otwarte, obok którego leżała warstwa popiołu i węgla. Ognisko to zostało następnie wykorzystane jako podstawa pieca.

Nad obu piecami leżała warstwa próchnicy ornej, grubości do 60 cm, zawierająca dużą ilość odpadków osadniczych, głównie ceramiki i ułamków kości.

³ F. Białęcka, E. Jasiewicz, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Sobiejuchach, pow. Żnin, za rok 1956*, „Spraw. Archeol.”, t. 6: 1959, s. 89.

Objasnienia :

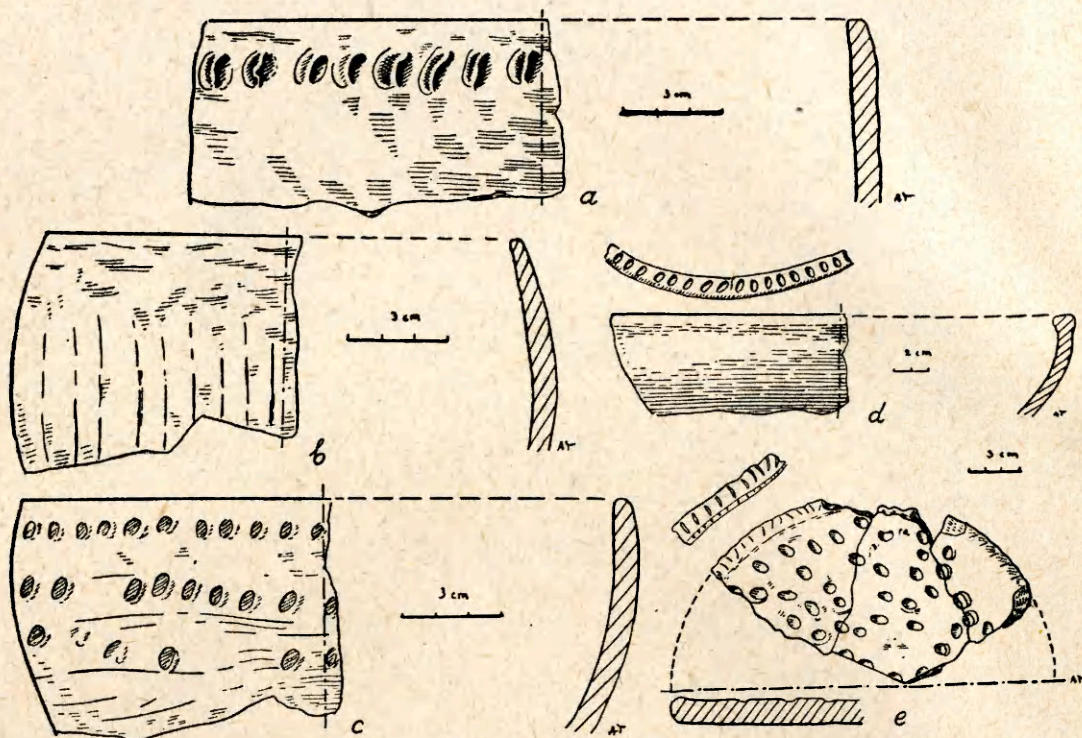
	glina klepiska i koputy		próchnica z węgielkami
	zrekonstruowana koputa		wykładka ceramiczna
	popiół z węgielkami		kamienie
	piasek		

Ryc. 6. Sobiejuchy, pow. Żnin, stan. 1. Rekonstrukcja pieca nr II, wg Z. Bukowskiego. Skala 1 : 20. Rys. Z. Bukowski

Obok pieca II na głębokości około 60 cm natrafiono na mały młoteczek gliniany o powierzchni czernionej, gładzonej, długości 45 mm i średnicy 18 mm, zakończony tępo na obu końcach i posiadający otwór poprzeczny na trzonku drewniany (ryc. 5a). Warto zaznaczyć, że tej samej wielkości siekierkę znaleziono przy piecu I i nie jest wykluczone, że oba przedmioty są ze sobą związane. Ponadto nad klepiskiem pieca II, na głębokości 50 cm, leżało małe naczynie (rys. 5b) o średnicy otworu 55 mm i wysokości 40 mm, gładzone na powierzchni, a obok znajdował się fragment drugiego naczynka o średnicy wylewu 68 mm, powierzchni czernionej i zdobionego wzorem geometrycznym (rys. 5c.)

Nie udało się określić wyglądu górnej części pieców. Niewątpliwie część ta w piecu I została wyrównana przed budową pieca II. Wydaje się, że mamy tu do czynienia z piecami kopulastymi. Kopuła pieca II uległa zniszczeniu wskutek orki, dochodzącej do 40 i więcej cm. Wydaje się jednak, że posiadał on od strony zachodniej otwór wlotowy, gdyż właśnie z tej strony znajdowała się gruba warstwa popiołu i węgla drzewnych, a wylot od strony północnej, gdyż tam leżały jeszcze fragmenty polepy, wystające ponad powierzchnię pieca o przeszło 10 cm i posiadające kształt charakterystyczny dla „kominków“. Rekonstrukcja tego pieca jest utrudniona ze względu na brak domniemanej kopuły oraz analogii do tego typu pieców kultury łużyckiej w okresie późnobrązowym i halsztackim (rys. 6).

Wśród znalezionego materiału ceramicznego (ryc. 7) przeważają naczynia obmazywane formy jajowatej, naczynia chropowate na powierzchni i zdobione doł-

Ryc. 7. Sobiejuchy, pow. Żnin, stan. 1. Odcinek m 0—20. Ceramika kultury łużyckiej

a — fragment naczynia kształtu jajowatego, zdobionego, średn. 20 cm; b — fragment podobnego naczynia obmazywanego, średn. 14 cm; c — fragment naczynia gładzonego i zdobionego, kształtu jajowatego, średn. 18 cm; d — fragment miski gładzonej, średn. 28 cm; e — fragment glinianej podkładki, średn. 23 cm. Rys. A. Tiumakowska

kami odcisków palców lub paznokci, przeważnie w postaci jednego albo dwóch rzędów poziomych pod krawędzią. Obok nich mamy nieliczne wielkie naczynia zasobowe, zachowane fragmentarycznie, również chropowate i zdobione na powierzchni odciskami paznokci. Liczne są ułamki czarek i mis, często o powierzchni czarnej, matowej. Te ostatnie posiadają przeważnie krawędź zdobioną płytkami dołeczkami lub motywem geometrycznym. Natomiast bardzo nieliczne są fragmenty naczyń czernionych o błyszczącej powierzchni, jak również naczyń zdobionych ornamentem geometrycznym. W ciągu trzech sezonów badawczych nie natrafiono ani na ceramikę inkrustowaną, ani na malowaną, natomiast spotykane są małe naczynka, wykazujące nawiązanie do ceramiki z końca epoki brązu. Poza ceramiką bardzo nieliczne są inne zabytki, przeważnie gładziki kościane, szydła rogowe czy resztki żarn i rozcieraczy. Ujawniono natomiast wielką ilość odpadków kości zwierzęcych, które oddano do zbadania.

Osiedle to datować należy na okres Hallstatt C i wydaje się, że w końcu tego okresu przestało zupełnie egzystować. Jak dotąd, poza osadnictwem kultury łużyckiej, nie natrafiono na żadne ślady osadnictwa wcześniejszego ani późniejszego.

W dniu 13 VII 1957 r. ekipa pletwonurków z PTTK w Warszawie przeprowadziła poszukiwania dna jeziora przy północnym krańcu osiedla. Poza licznymi ułamkami ceramiki łużyckiej, identycznymi z ceramiką pochodzącą z badanego osiedla, natrafiono na północny wschód od krawędzi osiedla na słupy, znajdujące

się w odległości 5—6 m oraz 18 m od brzegu. Ponadto wzdłuż tej części brzegu natrafiono na liczne kołki drewniane, stanowiące umocnienie brzegu. Nie udało się niestety stwierdzić, kiedy zostały one tam white, a ich powiązanie z osadnictwem łużyckim jest bardzo problematyczne. Ponadto z dna jeziora wydobyto kości zwierzęce oraz bryły żużla.

Należy również dodać, że na pobliskich kępach piaszczystych i polach ujawniono liczne stanowiska kultury łużyckiej, a znaleziony materiał ceramiczny części z nich ma nawiązanie do ceramiki z badanego osiedla.

*Zakład Archeologii Polski
IHKM PAN w Warszawie*

ЗБИГНЕВ БУКОВСКИ

ОТЧЕТ ОБ ИССЛЕДОВАНИИ УКРЕПЛЕННОГО ПОСЕЛКА ЛУЖИЦКОЙ КУЛЬТУРЫ В С. СОБЕЮХЫ, РАЙ. ЖНИН, ЗА 1957 г.

Исследования, веденные в с. Собеюхы, рай. Жнин, на укрепленном поселке лужицкой культуры, были продолжением исследований в годах с 1955 по 1956 и имели целью закончить исследования западной части профиля. Выявлено на отрезке 0—20 м два вала и два волнолома, соответственные двум очередным фазисам оборонных укреплений. Констатировано, что первый вал имел деревяно-земляную конструкцию. Перед валами I и II обнаружено на глубине 180—250 см остатки волноломов, укрепленных изнутри фашиной и колышками. Найдено тут многочисленные фрагменты керамики, а также обломки костей. На отрезке 13,5 м, глубиной 110 см ниже слоя камней, попали на золу перемешанную с древесными угольками. В золе находились фрагменты человеческих костей, среди них один сдавленный череп.

Кроме того найдено на отрезке 125—126,5 м две куполообразные печки, лежащие одна под другой, диаметрами 180 и 195 см. Основой печи являлся глиняный пол толщиной 5—7 см, под которым лежал слой фрагментов керамики. В печи I обнаружено три такие слои, а в печи II — два. Обычно первый слой фрагментов керамики был кладен аккуратно. Около печки nr I найдено развалины купола нечи. Обнаружено многочисленные обломки керамики и костей, а также два малые сосуда рядом с печкой II и I миниатюрный глиняный молоток.

Хронология поселка: Галштат Ц. Из этого периода не обнаружено раннейшего ни позднейшего поселения, кроме поселения лужицкой культуры.

Группа ныряльщиков провела исследования набережной части Собеюховского озера около исследованного поселка. Обнаружено неопределенные ближе колышки, как укрепление берега, а также колы, вбитые в расстоянии 5—6 и 18 м от берега.

ZBIGNIEW BUKOWSKI

A REPORT ON THE EXPLORATIONS OF THE DEFENSIVE SETTLEMENT OF THE LUSATIAN CULTURE AT SOBIEJUCHY, DISTR. ŽNIN, IN 1957

Excavations carried out at Sobiejuchy, distr. Žnin, on the territory of the defensive settlement of the Lusatian culture were the continuation of the researches of 1955—1956 and aimed at completion of the investigations of the western

part of the profile. Two ramparts and two breakwaters were revealed on the 0—20 m section, corresponding to the two respective phases of the defensive fortifications. Rampart 1 was constructed of wood and earth. In front of the ramparts there were discovered at the depth of 180—250 cm the remains of breakwaters, strengthened from the inside with fascine and pegs. Numerous potsherds and fragments of bones were encountered there. On the 13,5 m section, at the depth of 110 cm, there was found under a layer of stones a certain amount of ashes mixed up with charcoal. Fragments of human bones and a crashed skull lay also therein.

Two cupola hearths situated one above the other were investigated. The base of both was made of dry clay, 5—7 cm wide. Underneath lay the fragments of pottery forming the hearths inlay. In hearth 1 three inlays were revealed and in hearth 2 — two. First inlay was usually laid very precisely. Beside hearth 1, the remains of the hearths cupola were encountered. Numerous potsherds and fragments of bones as well as two small pots and a miniature clay hammer were encountered there.

The settlement was assigned to Hallstatt C. Besides settlement of the Lusatian culture from this period, no earlier or later settlements were distinguished.

The group of fin-divers investigated also the coastal part of the Sobiejuskie Lake near the explored settlement, revealing indefinite pales strengthening the embankment as well as drove-in pales, 5—6 metres and 18 metres from the coast.